

Prof.dr. J.T.M. Bank

(foto Robbert van Cleef)

'Ik ben niet zo'n missionaris'

Marjolein van Rotterdam en Roos Vermeij in gesprek met Jan Bank

Jan Bank lijkt een tevreden mens. De voormalige *Volkskrant*-journalist heeft aan de Leidse universiteit eindelijk zijn draai gevonden. Dromen van mooie dingen doet hij er niet, zegt hij, want wat hij doet is al zo leuk. En ondanks zijn nog altijd onmiskkenbaar rode hart, roemt hij de liberale Leidse sfeer, de Leidse studenten, en de Leidse collega's. Maar vooral is hij blij dat hij zich nu eindelijk eens aan één onderwerp kan wijden: een integrale cultuurgeschiedenis van de periode rond 1900. Hoewel, één ding? Het bloed kruipt waar het niet gaan kan. Bank zegt nu eenmaal moeilijk nee en interesseert zich ook zo ongeveer voor alles, op één ding na misschien: zijn eigen werk. 'Ik kijk er niet zo makkelijk op terug. Ik heb een gestoorde verhouding met mijn werk.'

Vijf jaar geleden werd u aan de Leidse universiteit benoemd tot hoogleraar Vaderlandse geschiedenis vanaf 1500. Afkomstig uit de journalistiek en al eerder werkzaam aan de geschiedenisfaculteiten van de Utrechtse, Groningse en Rotterdamse universiteiten, waar u zich onder meer bezig had gehouden met de geschiedenis van de moderne media, trad u daarmee in het voetspoor van Fruin, Blok, Colenbrander, Rüter en, voor u, Ivo Schöffer. In uw inaugurele rede sprak u over het Nederlands cultureel nationalisme, een onderwerp waarmee u duidelijk wilde aangeven dat u koos voor integratie met andere disciplines, met name voor integratie met de kunstgeschiedenis.

De wens weer eens wat meer in de richting van de cultuurgeschiedenis te gaan, speelde een belangrijke rol bij de keuze van dat onderwerp. Ik ben mijn historisch werk begonnen in de politieke geschiedenis en constateerde dat op een goed moment een soort omslag plaatsvond in de richting van de cultuurgeschiedenis. Dat had met mijn werkzaamheden in Rotterdam te maken, waar ik mij vooral bezighield met de geschiedenis van de televisie. Ik wilde de historische betekenis van een aantal kunstwerken, architectuur en beeldhouwkunst benadrukken, omdat ik vind dat de visuele kant van de geschiedenis onderbelicht is gebleven. Ten onrechte, want die objecten kunnen net een andere dimensie van de geschiedenis laten zien. Aan de andere kant wilde ik het nationalisme en de Nederlandse variant daarvan naar boven halen. Niet omdat Nederland een ander nationalisme heeft dan andere landen - juist niet - maar omdat wij het ontkennen en er niet goed raad mee weten. Ik wil daar meer over schrijven. Vooral in de eerste twee decennia na de oorlog is het nationalisme in Nederland echt ontkend en geïroniseerd. Ik vind de vraag waarom dat gebeurde interessant.

Het nationalisme heeft zeker vruchtbaar gewerkt in de wetenschappen en in de kunst. Om een voorbeeld uit de muziek te noemen: op dit moment wordt

in Vlaanderen een serie compact discs uitgebracht over de Vlaamse polyfonie.¹ In sommige Europese regio's speelt het nationalisme op dit moment een belangrijke rol, in culturele zin. Ik zou niet willen zeggen dat wij de politici moeten volgen in die stroming, maar je zou gewoon wel wat meer aandacht voor je verleden kunnen hebben. Een ander voorbeeld: je hebt in Leiden bij de Morspoort sinds een paar dagen een groot plakkaat, een soort gedenksteen, waarop het vierde regiment infanterie, dat bestond uit soldaten uit de Rijnstreek, wordt herdacht. Daar staat op dat soldaten uit dat regiment gevochten hebben te Waterloo, tijdens de Tweede Wereldoorlog en uiteindelijk in de politionele acties in Indonesië. Heel opvallend, zo'n bewijs op straat van soldatenheldenmoed. Het is wonderlijk dat dat nú gebeurt, hoewel er nu een opvallend veteranenbeleid wordt gevoerd door het Ministerie van Defensie. Voor het nationale bewustzijn vind ik zo'n gedenkplaat van belang.

In bijvoorbeeld België en Frankrijk gedenken veel monumenten de strijd voor de natie. De Nederlander doet daar moeilijker over. Wij hebben niet zo'n natuurlijke verhouding met de nationale symbolen. Over vormen van nationalisme valt niet te praten. Die zijn in een verdomhoekje geraakt. Daarom leek het mij nuttig eens naar dat negentiende-eeuwse proces van natievorming, dat wij ook gekend hebben, te gaan kijken. En dan kan het geen kwaad ook de monumenten uit die tijd in het verhaal te betrekken.

Bedoelt u dat natievorming in Nederland pas in de negentiende eeuw plaatsvond? Dat proces wordt toch vaak veel eerder geplaatst?

Ik bedoel de natievorming van het koninkrijk zoals dat ontstond in 1830. In de loop van de negentiende eeuw zie je dat het nationalisme daardoor gevoed werd. De plaats van de monarchie, maar ook de grenzen, de plaats van Nederland in Europa en de dreiging van onze oosterburen aan het einde van de eeuw, waren daarvoor verantwoordelijk. Het nationalisme is een negentiende-eeuws verschijnsel. Het nationalisme heeft in Nederland een belangrijke politieke functie gehad. De periode van de Belgische Opstand, bijvoorbeeld, is vreselijk onderschat. Zij heeft dit land teruggeworpen op de grenzen van oud-Nederland en de verhoudingen hersteld van voor 1795, dus met een zekere dominantie van Holland. Historisch en cultureel gesproken is er teruggesproken op de zeventiende eeuw. De opkomst van het verenigd Duitsland tot 1870 maakte een hele discussie los over het al dan niet anders zijn van Nederland, en over onze nationale onafhankelijkheid. Nederland heeft toen met zijn onzekere grenzen beslist een proces van natievorming ondergaan. Net zo goed als andere landen.

En met uw rede heeft u willen oproepen dat historici meer de kant van de cultuurgeschiedenis op moeten?

Nou, ikzelf ben niet zo'n missionaris, dus ik heb nooit anderen willen aanmoedigen een bepaalde richting op te gaan. Het leek mij voor mijzelf een aardige interpretatie van de Vaderlandse geschiedenis. Vergeet niet, het vak is groot

geworden in de negentiende eeuw en het is dan aardig terug te blikken op een andere dimensie daarvan. Nationalisme heeft in cultureel opzicht niet alleen de kunst bevorderd, maar ook de wetenschap, zoals bijvoorbeeld de historische taalkunde - wat weer familie is van de geschiedenis. Zonder het nationalisme was de historische taalkunde niet denkbaar geweest. Het mooie 'Nederlandsch' woordenboek dat pas weer is uitgegeven, komt daar ook uit voort.

Na mijn rede is mijn wens tot samenwerken met andere vakgebieden nog sterker gestimuleerd door mijn betrokkenheid bij het NWO-programma *Nederlandse cultuur in Europese context*. Daarin wordt de samenwerking tussen verschillende kunstendisciplines en geschiedenis, maar ook met sociologie, filosofie en theologie, bevorderd door een gezamenlijk project. Dat project moet leiden tot een nieuwe Nederlandse cultuurgeschiedenis in vier delen, met nog een vijfde als een soort essaybundel aan het eind. De vier delen zijn ingedeeld naar ijkpunten, 1650, 1800, 1900 en na 1950. In dit project móet je samenwerken met de cultuurwetenschappers, niet alleen wat het onderzoek betreft, maar straks ook bij het maken van die boeken. Ik vind het wonderlijk dat veel historici zich *überhaupt* van de kunsten hebben afgewend. Het is volgens mij een generatiekwestie, dat was vroeger niet zo. Geyl schreef bij wijze van spreken een gedicht, Lou de Jong was een fervent muziekliefhebber, en mijn voormalige werkgever Von der Dunk heeft ooit getwijfeld tussen een carrière als operaregisseur of pianist, en een loopbaan in de geschiedenis. Het is gewaagd om te zeggen, want het kan best zijn dat het minder erg is dan het lijkt, maar ik heb de indruk dat mijn generatie historici met de kunsten niet zo vreselijk goed raad weet.

Toen ik die richting insloeg, had ik voortdurend het gevoel dat ik mij moest verdedigen, en dat iedereen zoiets had van dat is *high culture*, daar houd je je niet mee bezig. Een cliché uit de jaren zestig. De sociaal-economische geschiedenis kwam toen sterk op, wat voor een deel te maken had met het toenmalige optimisme van de sociale wetenschappen, maar voor een deel ook met eigen ontwikkelingen van het vak. Kwantitatieve methodes waren interessant, maar tegelijkertijd vond het historische debat over klassen en de indicaties van verhoudingen plaats. Op dit moment gaat de slinger, en niet eens zozeer in de redenering als wel in de produktie, weer in de richting van de cultuurgeschiedenis. Waarmee niet gezegd wil zijn dat dat andere nu allemaal maar afgeschreven moet worden.

Vaak wordt het cultureel nationalisme (een term uit de negentiende eeuw) gezien als een fase in de ontwikkeling van het nationalisme. Vindt u dat ook?

Dat is ook een punt. Ik heb altijd een halve interesse gehad voor Middeneuropese ontwikkelingen en daar wordt inderdaad zo'n culturele fase onderscheiden. Eerst erkent men de taal en de kunst, hoewel dat vaak ook maar uitvindingen van mensen zijn. Het leek mij interessant om eens te bekijken of dat voor Nederland kon gelden. Het is een combinatie van taalontwikkeling en het terugrijpen op culturele prestaties uit het verleden, wat architectuur kan zijn,

Jan Bank

maar bijvoorbeeld ook de ontdekking van Rembrandt. Diens verering, culminerend in een standbeeld in 1852, is een negentiende-eeuws fenomeen. De aandacht voor de cultuur is in het Nederlands nationalisme een fase geweest en zij komt ook weer een beetje terug. Om bij de muziek te blijven: er is de laatste tijd weer een wat bewuster politiek om Nederlandse muziek uit te voeren, zoals bijvoorbeeld in dat programma 'De Nederlanden'.

Toch kun je het culturele element niet helemaal van het politieke element onderscheiden.

Je moet oppassen om teveel op een hoop te gooien. Het nationalisme is er altijd geweest en het is erg geperverteerd geweest in de periode van de jaren dertig en de Tweede Wereldoorlog. Maar gek genoeg was het niet weg onmiddellijk ná de Tweede Wereldoorlog, maar is er juist in de bevrijdingstijd veel nationalistische geschiedenis geschreven, bijvoorbeeld die twee delen van Banning en Bartstra over de Nederlandse natie. Pas in de jaren zestig werd het nationalisme geïroniseerd en geridiculiseerd.

Kwam er eigenlijk kritiek op uw rede in Leiden?²

Nee. Nou was-ie ook niet hemelbestormend. Hij viel wel goed, geloof ik.

Maar de conclusies die u nu trekt, stonden er niet in.

Nee. Maar intussen is dat NWO-programma gaan lopen: in 1988 werd ik benoemd en in 1989 was die oratie en ongeveer anderhalf jaar later werd ik gevraagd aan het project mee te doen. Samen met de hoogleraar Franse taal- en letterkunde Maarten van Buren uit Utrecht schrijf ik het deel over 1900. In het programma komen al dit soort dingen, ook zaken als identiteit, veel uitvoeriger aan de orde dan in mijn oratie.

Wat behelst dat onderzoek over 1900 precies?

We beperken ons tot kunst en cultuur: kerk en godsdienst, onderwijs en wetenschappen en dat soort zaken. Ten eerste verdiepen wij ons in het beeld en het zelfbeeld: welk beeld hadden de Nederlanders in 1900 van zichzelf? Het deel bevat een hoofdstuk over de culturele infrastructuur, wat je ruim moet zien: het stelsel van uitgeverijen, het mecenaat. Hierbij betrekken we de relatie met andere landen: was Nederland uniek of juist niet? Ook de media horen bij de infrastructuur. Waar wij ons speciaal mee bezighouden, is de opkomst van de beeldcultuur, de fotografie, de film en de geïllustreerde bladen. Een ander hoofdstuk gaat over verstedelijking. In veel grote steden in Europa trad aan het einde van de negentiende eeuw metropoolvorming op. De vraag is waarom dat in Nederland anders is gelopen. Waarschijnlijk heeft het te maken met bestuurlijke vormen. Wanneer ontstond de stadsplanning, wanneer de esthetische stadsplanning? In Nederland stuit je dan onmiddellijk op

het plan Berlage. Nederland had met de Amsterdamse School ineens een grote voorsprong op de andere landen.

Hoe wordt dat geheel nu tot een fatsoenlijke eenheid gesmeed?

Die vraag hebben wij ook nog niet helemaal beantwoord. Ik begrijp jullie sceptis wel, maar je moet het proberen te organiseren. Je moet daar hard aan werken. In ieder geval zijn de uitkomsten nog niet bekend.

Wat verwacht u dat er uit zal komen?

Nou, ik zit er nu natuurlijk midden in. We worden in ieder geval uitgedaagd, zowel door de vorm van het programma als door al die collegae die meekijken, een integrale cultuurgeschiedenis te schrijven en niet alleen per ijkpunt, maar ook door de ijkpunten heen. Het is een behoorlijke uitdaging. Je probeert niet alleen lacunes te vullen, wat ook niet mijn grootste ambitie is, maar ook een visie te presenteren. Ik heb nog niet zo'n zicht op wat eruit gaat komen, we moeten de doelstelling nu eerst maar eens waar maken. We moeten daarvoor zelf onderzoek doen, onderzoek uitzetten, de resultaten ervan verzamelen en dan volgens een stramien dat door de redacteurs gezamenlijk wordt bepaald, dat boek schrijven. Een boek dat een integrale visie geeft op cultuur in 1900.

Kan dat, een integrale geschiedenis?

Ik weet het niet, maar we wagen het erop. We leven natuurlijk ook in een periode waarin dat past: een *fin de siècle* is meer dan welke tijd ook een tijd die vraagt om integrale visies. Jan Romein heeft dat voor de periode rond 1900 al geprobeerd.³ Je zou toch eens kunnen kijken of je dat opnieuw kunt doen. Je wordt bovendien geholpen door het feit dat het *fin de siècle* zelf, naar een woord van Huizinga, door koel constructivisme wordt gekenschetst. Je hebt vormen van kunst waarin heel duidelijk de verbintenis tussen bijvoorbeeld allerlei socialistische ideeën over kunst en gemeenschap wordt gelegd; een *Gesamt-Kunstwerk* op een andere wijze dan Wagner, meer de Beurs van Berlage.

Uw enthousiasme voor het grote project kent nauwelijks grenzen. Was u vroeger nogal eens tegelijk bezig met uiteenlopende onderwerpen als de geschiedschrijving van de sociaal-democratie, Indonesië, Colijn of de katholieken, vanaf 1995 is het de bedoeling dat u zich uitsluitend met het NWO-project zult bezighouden. Waarom?

Ik versnipper mij nog teveel: ik werk aan een artikel voor een bundel over de televisie en volgende maand moet ik het weer gaan hebben over de ontwikkeling van de muziekgeschiedenis. Ik doe het nog maar even, maar dat houdt in 1995 op. Het is de enige manier om je te concentreren.

Daarnaast bent u nog altijd betrokken bij het onderzoek naar de Tweede Wereldoorlog, dat momenteel op het spoor van de vergelijkende geschiedschrijving is terechtgekomen.

Als bestuurslid van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RIOD) maak ik de omslag mee van een nationale geschiedschrijving over de Tweede Wereldoorlog naar een comparatieve internationale aanpak. Er zijn op dat punt nu twee belangrijke initiatieven: het project van Madelon de Keizer over de herinneringscultuur en voor een tweede project - een reeks congressen over de comparatieve bezettingspolitiek - hebben we net subsidie gekregen van de European Science Foundation. Dat vergt nogal wat tijd buiten de universiteit. Voor dat laatste project wordt intensief samengewerkt met de instituten in Berlijn, Frankrijk en Oost-Europa.

Dat is echt nieuw, die vergelijkende oorlogsgeschiedenis, en de ontwikkeling komt voort uit het feit dat het RIOD op een kruispunt van wegen stond. Ik heb nog meegewerkt aan het veertiende deel van *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* van De Jong, het kritiekdeel, maar daarna was het echt afgelopen, met die vorm van geschiedschrijving althans. Na de periode De Jong, die vrij lang heeft geduurd, moest het wetenschappelijk instituut het toch van de internationalisering hebben. Misschien is de herdenking van vijftig jaar bevrijding wel een moment dat voor het laatst een sterk nationaal karakter heeft.

Hoe tijdgebonden zal de aanpak van Lou de Jong blijken te zijn?

Natuurlijk is zijn geschiedschrijving tijdgebonden, maar Lou de Jong heeft wel goed wetenschappelijk onderzoek gedaan. Hij heeft een boek geschreven dat voor de tijdgenoten aan een grote behoefte heeft voldaan, de behoefte om dingen die eenieder heeft meegemaakt in een verband te plaatsen. Het RIOD is voortgekomen uit een nationaal gevoel dat er een grote Nederlandse geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog geschreven moest worden.

Wat levert deze nieuwe - comparatieve - benadering op?

Eigenlijk moet het onderzoek nog beginnen. De discussie over de verschillende vormen van bezettingspolitiek is pas recentelijk op gang gekomen. Voor het eerst zijn daar ook de Duitse wetenschappers bij betrokken. De vraag naar het monolithische of juist niet-monolithische karakter van het Duitse bezettingsbestuur en hoe dat in de verschillende gebieden heeft uitgewerkt, is daarbij volgens mij van het grootste belang. Het moet een eerste poging zijn verzet en bestuur in relatie tot elkaar te beschrijven en te kijken of er een bepaald patroon te ontdekken valt.

Uw oratie in Rotterdam ging over de *verwerking* van het oorlogsverleden, ook een mooi onderwerp om een vergelijkende geschiedschrijving op los te laten. Hoe uniek was dat proces in Nederland?

In tegenstelling tot buurlanden als België en Frankrijk waar de scheiding tussen de verschillende bevolkingsgroepen veel duidelijker aanwezig was, hadden Nederlanders ongeveer allemaal dezelfde herinnering aan de oorlog. Vlamingen en Walen daarentegen, hebben een totaal verschillende visie op de Tweede Wereldoorlog. Hetzelfde geldt voor Frankrijk waarin 'Vichy' een splijtstof is. In Nederland bestond er na de Tweede Wereldoorlog - of dat terecht was of niet doet er nu even niet toe - een redelijke consensus over de ervaring van de oorlog. Het was een nationale ervaring.

Het tweede verschilpunt is dat de televisie in Nederland een belangrijke rol heeft gespeeld. Onze televisiegeschiedenis kent het wapenfeit van de serie "De bezetting". Dat was een unicum. Daar kwam nog een aantal andere programma's bij, zoals "Vastberaden, maar soepel en met mate", wat ook veel heeft losgemaakt.

Wat wilt u nu precies te weten komen door te vergelijken? Waar bent u nieuwsgierig naar?

Ik ben heel benieuwd naar de overheidsfinanciën in de bezette gebieden en de wijze waarop de Duitsers daar al dan niet iets mee gedaan hebben. Ook zou ik graag meer willen weten over de kerken. Het kan heel interessant zijn om in al die verschillende Westeuropese landen de rol van de kerken te beoordelen en te onderzoeken wat bijvoorbeeld het verschil is tussen de Lutherse kerken in Scandinavië, de katholieke in Frankrijk en de Nederlandse mengvormen. Vereenzelvigden de kerken zich met de nationale zaak of juist niet? In 1939-45 was de positie die de kerk innam heel belangrijk, het waren machtige instellingen. Er kunnen natuurlijk best veel overeenkomsten zijn. Ik heb zelf ooit eens (voorzichtigjes) zoiets gedaan met koningen. De vraag was welke rol zij speelden in de Tweede Wereldoorlog. Je ziet veel overeenkomsten tussen bijvoorbeeld Wilhelmina en koning Haakon van Noorwegen. Dat hangt samen met de ontwikkeling van het ambt, het zijn allemaal nationale koningen. Je haalt iets af van de persoonlijke verschijningsvorm van Wilhelmina: wat zij deed, blijkt samen te hangen met de rol van het koningschap. Het idee daarachter is steeds, dat je de Nederlandse geschiedenis toch vooral in Europees verband moet blijven zien.

Dat is de boodschap van onze hoogleraar Vaderlandse geschiedenis?

Nee, of eigenlijk ja, natuurlijk. Het is de twintigste-eeuwse variatie op het thema van de Vaderlandse geschiedenis.

Uitgeverij Verloren

maakt geschiedenis

ANTOON DE BAETS, *De figuranten van de geschiedenis*

*Hoe het verleden van andere culturen wordt verbeeld
en in herinnering gebracht*

1994, 254 blz., ingenaaid, geïllustreerd, ISBN 90-6550-389-7, f46,-

CEES DE BOND, *"Heeft yemant lust met bal, of met
reket te spelen...?" Tennis in Nederland 1500-1800*

1993, 179 blz., ingenaaid, rijk geïllustreerd, ISBN 90-6550-379-x, f29,90

*Uit Lieve voor Vaderland en Vrijheid. Het journaal
van de patriot Arie Johannes Knock over de periode 1784 tot 1797*

Uitgegeven door P.M. PEUCKER en J.P. SIGMOND

(ED 8), 1994, 208 blz., ingenaaid, geïllustreerd, ISBN 90-6550-125-8, f45,-

D.J. NOORDAM, *Geringde buffels en heren van stand
Het patriciaat van Leiden, 1574-1700*

(ZPR 8), 109 blz., ingenaaid, rijk geïllustreerd, ISBN 90-6550-127-4, f25,-

*Op lange termijn. Verklaringen van trends in de geschiedenis
van samenlevingen.* Redactie HENK FLAP en MARCO H.D. VAN LEEUWEN

1994, 183 blz., ingenaaid, ISBN 90-6550-396-x, f37,50

PETER POT, *Arm Leiden*

Levensstandaard, bedeling en bedeelden, 1750-1854

(HS 31), 1993, 367 blz., ingenaaid, geïllustreerd, ISBN 90-70403-33-1, f59,-

ERIC. J. SLUIJTER, *De lof der schilderkunst*

*Over schilderijen van Gerrit Dou (1613-1675) en
een traktaat van Philips Angel uit 1642*

(ZPR 7), 1993, 83 blz., ingenaaid, rijk geïllustreerd, ISBN 90-6550-123-1, f25,-

Uitgeverij Verloren, Larenseweg 123, 1221 CL Hilversum, 035-859856, fax 035-836557. Onze boeken zijn verkrijgbaar in de erkende boekhandel. Bij bestellingen direct bij de uitgever wordt een kleine bijdrage in de verzendkosten in rekening gebracht. Onze nieuwe **Fondslijst 1994/2** met een compleet overzicht van al onze uitgaven is op aanvraag gratis verkrijgbaar.

Wat is de kern van de Vaderlandse geschiedenis?

Het wordt steeds moeilijker dat te omschrijven. De indeling zoals wij die in Leiden kennen, bestaat verder alleen nog maar in Amsterdam. Alle andere universiteiten hebben geen vakgroep of sectie Vaderlandse geschiedenis. Dat wil niet zeggen dat in Utrecht bij cultuurgeschiedenis of in Groningen bij de geschiedenis van na 1945 niet ook overwegend aan Nederlandse geschiedenis wordt gedaan. Maar het is niet zo ingedeeld. In Leiden is het een gegeven, dus dat betekent dat ik mijn onderwerpen altijd uit Nederland moet halen. België mag er misschien nog net bij, maar dan moet ik toch wel even met Wesseling overleggen.

U zegt het of u die beperking betreurt. Maar het is toch ruim genoeg, de Vaderlandse geschiedenis vanaf 1500?

Ik betreur het ook helemaal niet, het is een aardige uitdaging. Daarbij komt dat wij een stilzwijgende afspraak binnen de sectie hebben dat de Nieuwe Tijd door de collegae wordt gedaan, met name door Nicolette Mout en Simon Groenveld. Zij hebben eigenlijk een gedeelte van mijn functie, dat is geen geheim meer denk ik. Ik vind de indeling van Leiden niet verkeerd, maar ik vind wel dat je het iets meer in de vergelijkende hoek moet zoeken. Het is heel goed, maar het moet allemaal wel in een Europese context. Alleen dan kom je erachter wat nu typisch voor Nederland is. Redelijk veel studenten kiezen voor Vaderlandse geschiedenis, en de moderne inzichten verdragen het niet dat je alleen maar aan puur nationale geschiedenis doet.

En wat is typisch Nederlands?

Ik zie toch meer overeenkomsten dan uniciteit. Maar door te vergelijken krijg je ook nieuwe inzichten, die je dan weer op Nederland toepast.

Is het lastig om het typisch Nederlandse te definiëren?

Iedereen gaat er vanuit dat er wel regionale verschillen in Nederland waren, maar dat ze niet zo groot zijn dat ze tot tegenstellingen en afsplitsingen leiden. De Noordbrabantse afgevaardigden hebben er in 1830 nog voor gekozen als generaliteitsland in het oude vaderland te blijven. Sterke afscheidingsbewegingen hebben we nooit gehad. Er is maar een keer - in 1918 - een afgevaardigde de Kamer uitgegooid omdat hij ervoor pleitte Limburg dan toch maar bij België onder te brengen. Maar typisch Nederlands? Bescheidenheid in ieder geval. En ik denk ook eerder een wat staatsgezinde instelling dan een oranjegezinde instelling.

Maar misschien neig ik er toch wel toe, bij een kijk op de Nederlandse geschiedenis in Europees verband, om eigenlijk heel weinig typisch en veel gemeenschappelijks op te merken. Hetzij door oog te hebben voor de buitenlandse oorsprong van veel zaken, hetzij door de uniciteit te relativiseren. Waar

Jan Bank

haalde de sociaal-democratie in Nederland haar gegevens vandaan? Uit Duitsland. Het enige dat inderdaad misschien wel typisch is, is dat Nederland altijd voor veel invloeden open heeft gestaan. De geleerden en intellectuelen hebben zich altijd gericht op ontwikkelingen in het buitenland.

Bemoeit u zich eigenlijk nog wel eens met Indonesië?

Af en toe uit ik mij wel eens: die hele discussie over de politionele acties intrigeert mij. Maar bij mij werkt het zo: ik heb daar met veel hartstocht aan gewerkt en op een gegeven ogenblik iets over geschreven - ik heb met name de rol van de katholieken behandeld - en daarna houd ik het een tijdje voor gezien. Veel mensen storten zich op één onderwerp en houden zich daar eindeloos lang mee bezig. Ik heb het idee heb dat ik het wel gezegd heb en word dan rusteloos. Dat wil overigens niet zeggen dat er intussen niet nieuwe dingen tevoorschijn zijn gekomen, vooral aan de militaire geschiedschrijving is nogal wat toegevoegd. Ik realiseer me dat er op details zeker nog wijzigingen komen, maar de grote lijn van wat er toen door mij en anderen betoogd is, houdt nog wel stand.

Is er wat Indonesië betreft niet een nieuwe generatie opgestaan die er heel anders tegenaan kijkt? Het is toch een grotendeels onverwerkt verleden.

De geschiedenis van de dekolonisatie is in zekere zin vergelijkbaar met die van de Tweede Wereldoorlog. Het verschil is, dat een soort officiële geschiedschrijving van 1940-1945 is ontstaan en dat die hele onderneming werd vergemakkelijkt doordat de archieven goed verzameld waren. Voor de naoorlogse geschiedenis van Indonesië was dat allemaal veel moeilijker. Men heeft uiteindelijk gekozen voor een bronnenuitgave. Het was ook te controversieel. Het is trouwens nog steeds controversieel. Die investering die de Staat der Nederlanden in de geschiedschrijving ervan heeft gedaan, en nog steeds doet in de vorm van de delen van de RGP, is behoorlijk, maar blijkt niet te functioneren. In geval van oorlog werd altijd De Jong erbij gehaald, zelfs toen de nationale eenheid verdween in de jaren zestig, maar het is opmerkelijk dat men dat niet heeft gedaan om de dekolonisatie te behandelen.

Hoe reageert u in dit verband op het volgende citaat: 'Indonesiërs hebben zich ontdaan van hun historische last en vinden dat dat ook van Nederlandse zijde moet gebeuren. Zij zijn daarvoor best bereid met parlementariërs filosofische discussies over grondrechten te voeren. Of het Nederlandse domineesland zich zo gemakkelijk van het verleden kan bevrijden, is echter maar de vraag. Na verdringing komt schuld.'⁴

Dat is natuurlijk zo, er is een heel sterk schuldgevoel ten aanzien van die politionele acties. Er zijn ook stemmen opgegaan om in navolging van Japan een openbare schuldbekentenis af te leggen. Ik denk niet dat je dat hoeft te doen, dat is onzin. Het enige wat je zou kunnen doen, is op 17 augustus

volgend jaar - voor Indonesië is het dan vijftig jaar geleden dat de onafhankelijkheid werd uitgeroepen - het staatshoofd bij de herdenking aanwezig te laten zijn. Het is als het ware alsnog een erkenning van de onafhankelijkheid. Men roept dat dat eigenlijk niet kan, omdat de soevereiniteit pas in 1949 is overgedragen. Maar dan zeg ik: dat hebben wij met onze geschiedenis ook niet. Wij gaan niet zeggen dat we pas sinds 1648 bestaan, wij rekenen ook vanaf de Acte van Verlatinghe. Het tweede tegen-argument voor zo'n staatsbezoek is de veteranengroep, die het zo moeilijk heeft. Ik vind dat je daar wel rekening mee moet houden, maar je moet je politiek niet door veteranen laten bepalen.

Gaat het in andere landen nu heel anders?

Ik denk het niet, alweer niet. Frankrijk heeft ook twee moeilijke dekolonisatieprocessen doorgemaakt, eerst in Indo-China en vervolgens in Algerije. En als je kijkt naar het hoofdstuk dekolonisatie in de geschiedenis van Portugal, dan is dat niet veel anders. En ook Engeland, in feite. Iedereen roept altijd dat het de Engelsen in India zo gemakkelijk af is gegaan, maar die hadden hun Ieren al gehad om het leren!

Maar die hele Graa Boomsma-affaire - we waren geen SS-ers, maar we konden er in wat we deden wel mee worden vergeleken - vindt u die discussie interessant?

Ach, je ziet eraan hoe discussies lopen, hoeveel dingen onbelicht blijven. Wij hebben die discussie ook al in 1969 gehad, toen werden ook vergelijkingen gemaakt met de Duitsers en met de Amerikanen in Vietnam. Interessanter is de vraag waarom dat gebeurde. Je hebt natuurlijk een moreel oordeel, maar je kunt je ook afvragen waarom dat *überhaupt* kon. Als je nu even niet alle deelnemers aan de politionele acties met een pennestreek tot oorlogsmisdadigers maakt, kunnen de vragen veel interessanter worden. Het valt mij wel op, dat in vervolg op de Tweede Wereldoorlog nu opnieuw in een goed-fout schema wordt gedacht, met sterke morele oordelen en dat er geen enkele historische verklaring wordt gegeven. Zelfs Kousbroek is daar een typisch voorbeeld van. Ik vraag maar iedere keer waarom die militairen in zulke groten getale zijn gegaan. Bovendien moet je je afvragen - wat in het voorstellingsvermogen van een heleboel Nederlanders niet eens een rol speelt - waarom die militairen er naartoe zijn gestuurd? Een heel belangrijk argument vormden, en daar moest elke Nederlandse regering wel voor zwichten, de duizenden Nederlanders die in de kampen zaten. Na 1945 moesten velen in die kampen blijven als een soort gijzelaars van de revolutionairen, die toen in een zeer strijdlustige fase verkeerden. Iedere Nederlandse regering die had gezegd, 'Nou, daar letten we nu maar even niet op', was natuurlijk meteen onder vuur komen te liggen. Dat zijn dingen die niet aan de orde komen in een discussie waarin ineens SS-ers worden genoemd. Dan wordt er geen rationele discussie meer gevoerd.

Jan Bank

Waarom begon u indertijd aan Indonesië? Vloede dat toen wel voort uit de actualiteit?

Ik begon met de journalistiek in '65 en heb dat gedaan tot '74, althans daarna ook nog wel, maar niet meer in het verband van *De Volkskrant*. In die periode kregen de oorlogs- en naoorlogse geschiedenis opnieuw aandacht, omdat men geïnteresseerd was, onthullende stukken wilde schrijven, en omdat de bronnen hier en daar beschikbaar kwamen. Ik heb in die periode zelf niet zoveel historisch werk gedaan, maar toen ik daarna begon in Groningen, deed ik vooral politieke geschiedenis. Daar hoorde ook de Indonesische kwestie bij. Plotseling kwam het archief Romme ter beschikking, dat op een goeie dag gewoon gedeponeerd werd. Toen deed zich dus de mogelijkheid voor de Indonesische kwestie en dekolonisatie te beschrijven. Daar is mijn proefschrift uit voortgekomen. Mijn doctoraalscriptie over de Nederlandsche Volksbeweging (wat later een boek geworden is) kwam uit dezelfde golf van politieke interesse voort. Heel contemporaine geschiedenis, dus eigenlijk, waarbij de overstap van de journalistiek naar de wetenschap niet groot was.

Uw loopbaan in de journalistiek leverde een blijvende interesse voor de actualiteit op: uw dag begint met om half acht het Franse nieuws, dan kijkt u om acht uur naar de BBC, en om zeven uur 's avonds zet u het journaal van de ZDF aan. Om 10 uur volgt nog het Nederlandse nieuws en tussendoor leest u *Le Monde*, de *Frankfurter Allgemeine Zeitung* of *Die Zeit*. Ook bemoeit u zich met de opleiding voor journalisten; onlangs zat u in de visitatiecommissie voor de Scholen voor de Journalistiek. De commissie was opvallend positief en zelf bent u ook zeer te spreken over het niveau van de aanstaande journalisten.

Voor academici blijft de post-doctorale opleiding nog steeds het beste. De opleiding in Rotterdam functioneert heel goed; zij heeft een numerus fixus, maar wie daar van afkomt, heeft snel een baan.

Van de hedendaagse verslaggeving, vooral de politieke verslaggeving, deugt daarentegen in uw ogen niet veel.

De politieke verslaggeving is absoluut niet in orde. Vroeger was de parlementaire verslaggeving heel capabel, vaak zaten daar ook de academici. Die traditie is heel sterk verwaterd. Het is een soort veredelde sportverslaggeving geworden en dat is heel treurig. Bij de *NRC* valt het nog wel mee, maar bij *De Volkskrant* heb je het nadeel van Jan Tromp. Dat is een sportverslaggever. Hij heeft wel een flamboyante schrijfstijl, maar geeft meer desinformatie dan informatie. Den Haag Vandaag is daar natuurlijk ook niet vies van. Die sfeer moet er ergens ingeslopen zijn; goede parlementaire verslagen worden niet meer gemaakt. Wat je ook niet veel meer ziet, is een mooie schrijfstijl. Bij Van Blankenstein, ooit buitenland commentator van *NRC-Handelsblad*, en bij Romein, was dat wel in goede handen.

Daar staat tegenover dat in sommige opzichten de kwaliteit van de analyse en van de berichtgeving beter is geworden. De economische berichtgeving is aanzienlijk verbeterd. Ik ben wel een lezer van Bik en Van Chavannes en gek genoeg, hoewel ik vaak niet met hem eens ben, ook wel Beusekamp, dat is een beetje een *Draufgänger*, maar niet onaardig. Ben Knapen is wel een goede auteur, als hij iets schrijft.

Vindt u niet dat een hoogleraar duidelijk moet laten blijken dat hij in het volle leven staat?

Jawel, maar ik geef mezelf nu een andere richting. Ik ga nu maar eens voor de wat langere adem kiezen. Dat betekent dat ik de actualiteit maar even aan mij voorbij laat gaan, terwijl de verleiding me in de kranten te manifesteren natuurlijk blijft. De drie grote kranten met opiniepagina's zeuren regelmatig aan mijn kop. Om maar niet te spreken van alle radio's! Voor je het weet ben je een deskundige die ze allemaal willen hebben.

Heeft u niet het gevoel dat de wetenschap een totaal andere aanpak vraagt dan de journalistiek?

Het is bij mij ongeveer gegaan zoals bij Geyl en Romein: die zijn ook journalisten geweest. Romein heeft ook het puur journalistieke handwerk gedaan. Later zie je hem dan theoretische geschiedenis beoefenen. Geyl doorliep ongeveer dezelfde ontwikkeling - ik spiegel mij nu aan mensen die voor mij echt een groot voorbeeld zijn. *De machten van deze tijd* bevat Romeins journalistieke beschouwingen uit de jaren dertig die hij voor de *Tribune* geschreven heeft. Je ziet dan dat het hebben van een journalistieke achtergrond een paar voordelen heeft: je leert schrijven en ook redigeren. En je hebt een levenslange voorkeur opgedaan voor mooi geschreven werk. Goede journalistiek is ook mooi geschreven. Journalistiek is direct, analytisch, maar heeft nog lang niet dat theoretische gehalte. Terug naar Romein: hij heeft eerst die buitenlandse overzichten gemaakt, vervolgens kwam zijn theoretische werk, waar wij misschien nu wel de beperktheden van inzien, maar ik vind nog steeds dat zijn geschiedenis van 1900 een mooi voorbeeld is en een waagstuk, en dan volgt *De erflaters*, allemaal prachtig geschreven portretten.⁵ Een mooi voorbeeld hoe een groot historicus met de journalistiek begint en met pure geschiedenis eindigt.

Is de wetenschapper Bank een ander dan de journalist Bank?

Jawel, ik denk nu toch meer na en ik schrijf nu minder makkelijk. Ik worstel nu met de materie, niet alleen inhoudelijk, maar ook met de buitenkant. Dat is trouwens een ander stokpaardje van mij, dat historici zich in hun schrijven vaak te weinig vormbewust zijn. Vorm en inhoud zijn wel degelijk zeer op elkaar betrokken. Goed schrijven veronderstelt ook goed, helder denken. Daar zit geen verschil tussen.⁶

Jan Bank

In uw boek over Colijn citeert u: 'Het krachtigste wapen in den strijd is de gave duidelijk en in goede woorden uwe gedachten uit te drukken. In de welsprekendheid huist de kracht om de wereld te beheersen.' De macht van het woord dus. Spreekt dat idee u ook aan?

Ja! Maar dat geldt natuurlijk voor de politiek. Ikzelf heb niet de behoefte de wereld te beheersen, maar je merkt toch dat het invloed kan hebben. Een land waar ik dat zo mooi vind, is Frankrijk. Het woord en het 'discours' zijn daar nog altijd een belangrijk onderdeel van de politiek. Colijn was er natuurlijk ook een goed voorbeeld van.

Heeft u niet zelf ooit overwogen de politiek in te gaan?

Mijn dilemma's hebben zich beperkt - na vier jaar lidmaatschap van de gemeenteraad van Amstelveen - tot de vraag of ik daar wethouder zou moeten worden. Ik heb daar ernstig over nagedacht, maar het uiteindelijk niet gedaan. Als je die keuze maakt, word je wel een heel erge doener. Dat is mij iets te veel van het goede. Samen met Bart Tromp heb ik nog een PvdA-werkgroep voor geschiedenis opgericht. Maar op een goed moment stopte ik er toch weer mee - ik heb in mijn leven vaak dingen gedaan waarmee ik weer ophield - omdat je, als je daar maar mee door gaat, onvermijdelijk voor de vraag komt te staan of je niet in de politiek verder moet.

Die weg heb ik niet op willen gaan. De politieke loopbaan heb ik laten passeren. Dus is het bij de gemeenteraad gebleven, wat op zichzelf heel leuk en nuttig is geweest: je leert veel over het binnenlands bestuur. In Amstelveen waren geen grote problemen, het is ongeveer de rijkste gemeente van Noord-Holland, dus we hadden enorme reserves, maar het was toch interessant. Als ik nu kijk wat er eventueel nog aardig zou kunnen zijn, dan denk ik aan de Eerste Kamer. Dat is leuk, en maar één dag in de week. Maar goed, daar moet je dan weer vreselijk achterheen, en vreselijk actief voor worden. Hoewel het natuurlijk ook zo kan gaan, dat je in een klap op de lijst komt. Er is in de PvdA nu misschien weer wat ruimte. In '69 met Nieuw Links ging het ook zo: er kwam ineens een doorstroming van nieuwe mensen die er gedeeltelijk nu nog zitten, zoals Kosto en Wallage. Daarna werd het toch vaak moeizaam omhoog klauteren. Veel vergaderingen bezoeken, veel besturen leiden, veel wegwezen, Tineke Netelenbos is daarvan een typisch voorbeeld. Nu is er voor het eerst weer een enorme bezem door die fractie gehaald. Dus nu zijn er mensen in een klap bijgekomen, met alle nadelen van dien, natuurlijk, als je de lijst niet goed screent. Maar de politiek moet je echt willen, en dus ook willen afzien van de wetenschap en van de journalistiek.

Tot slot snijden we het onderwerp aan waar we ook mee begonnen: de Leidse universiteit en - terzijde - het nationaal bewustzijn. Hoe ervaart u uw werkomgeving?

Over het klimaat aan de Leidse universiteit ben ik behoorlijk positief. Er heerst in Leiden een liberale sfeer. Dat kan overigens ook een excuus zijn om niks uit te voeren, maar dat is het niet. In onze kring, Vaderlandse geschiedenis, gunt men elkaar het licht in de ogen. Er zijn nogal wat mensen die bij ons vervangen worden, waardoor er weer anderen aan het werk kunnen. Je zou je kunnen voorstellen dat dat niet leuk is, maar dat valt erg mee. Er is ook een redelijk goed onderwijsklimaat. En, ten vierde, er is geen ruzie, er zijn geen aanwijsbare persoonlijke conflicten. In dat opzicht kan ik zeggen: ik heb het in Leiden best getroffen, ik kan er doen wat ik wil.

Toen u vijf jaar geleden hoogleraar werd, had u toen bepaalde ideeën over hoe dingen anders zouden moeten?

In Leiden? Nee, helemaal niet. Maar misschien mis ik op dat punt een zekere zendingsdrang. Ik had ook al drie universiteiten meegemaakt natuurlijk, Groningen, Utrecht en Rotterdam. Een van de dingen die mij in Leiden wel beviel, was dat studenten er redelijke scripties bleken te kunnen schrijven. Als ze eenmaal zover gekomen zijn, kunnen ze ook schrijven. Het is een teken dat het Leidse programma klopt, hoewel dat natuurlijk alleen voor de mensen geldt die het hele programma volgen, niet voor degenen die alleen de laatste twee jaar doen. Het propaedeuseprogramma was altijd heel intensief, en dat wordt nu iets minder, want dat kunnen we niet meer helemaal vullen, maar het was eigenlijk heel goed.

Is er niet te weinig polemiek in Leiden?

Met een iets betere organisatie zou men elkaars interesse misschien meer aftasten. Het is wel waar dat het daar weleens aan ontbreekt. Hier en daar zou wat meer theorie kunnen, maar het komt er maar niet van.

U klinkt positief, maar op de wandelgangen van de vakgroep wordt gezeurd en geklaagd, en misschien wel terecht ook.

Er wordt niet meer gezeurd dan elders, op welke werkvloer dan ook. Dat hoort nu eenmaal bij het bestaan. Als je bij de redactie van *De Volkskrant* loopt, hoor je hetzelfde. Ik denk niet dat het de spuigaten uitloopt. En als je er de helft van de dag bent, hoor je ook maar de helft.

Toch zijn er natuurlijk ook problemen. We zijn er misschien trots op, maar we worden wel opgehangen aan het feit dat we zo ontzettend veel studenten hebben. Zo'n 200 per jaar. De vraag is, of je dat wel positief moet waarderen, dus of het rendement wel zo hoog is. De keerzijde zien we nu: veel mensen beschouwen geschiedenis als een algemene academische opleiding. Een aantal rechtenstudenten probeert het na een jaar propaedeuse opnieuw bij geschiedenis. Je krijgt mensen met een heel uiteenlopende motivatie en dan is het de vraag of je zo blij mag zijn met 200 aanmeldingen. Terwijl je dat toch moet zijn, want anders krijg je het terug in de vorm van

Jan Bank

bezuinigingen. Maar aan de overheidsfinanciën zitten hoe dan ook grenzen, en dat merk je ook op de universiteit. De vraag is of je van een overheid mag verwachten dat ze heel veel meer gaat betalen aan de universiteit dan ze nu doet. Dat is een politieke vraag. Ik hoop dat die hoge studentenaantallen straks niet meer zo positief zullen worden gewaardeerd, maar misschien zijn de dingen wel onoplosbaar, moet je met conflicterende factoren leren leven en accepteren dat dat zijn weerslag heeft op het arbeidsklimaat.

Het historisch besef holt achteruit - nog zoiets waarover veel wordt geklaagd.

Schei maar uit. Laatst had de VARA op maandagochtend een programma, en ze wilden mij erin hebben om over het historisch besef te praten. Ik heb daar geen zin in. Maar toch, laat ik het zo zeggen, is het wel jammer dat in Nederland - en dan kom ik toch weer terug op het thema nationalisme - de identiteit, vooral de staat en het ontstaan van de staat, weinig belangstelling krijgt. Simpelweg het feit hoe onze koning beëdigd wordt: iedereen schijnt maar te denken dat onze koning gekroond wordt, terwijl wij juist - en dat is wezenlijk voor onze monarchie - een ouderwetse inhuldigingsceremonie hebben. Een eedsaflegging en niet meer, vergelijkbaar met de eed die de Amerikaanse president aflegt. Verder hebben we weinig staatsfeesten, Prinsjesdag is het maar half en Koninginnedag is meer een soort vrijmarkt. Het enige wat we als staat goed kunnen, is het herdenken van de doden op vier mei.

Maar om er nu echt een punt van te maken? Dan wordt het zo'n zondagspreek. En het gezeur over het onderwijs dat niet zou deugen. De programma's van het VWO zijn behoorlijk pittig. Je hoort mij niet zeggen dat die middelbare scholen erop achteruit zijn gegaan. De scholingsgraad in het algemeen neemt toe: meer mensen gaan langer naar school. De tijden zijn voorbij dat je om vaderlandslievende redenen Vaderlandse geschiedenis deed en het nodig vond dat die Tachtigjarige Oorlog, Jan van Schaffelaar en de Slag bij Heiligerlee en noem maar op erin werden gestampt. Maar dat zijn dingen die hun voor en tegens hebben. De verwetenschappelijking van de geschiedenis, met name de sociaal-economische geschiedenis, heeft haar invloed gehad op het schoolwezen. Het eindexamen van dit jaar over de Nederlandse geschiedenis, dat is sociaal-economische geschiedenis. Die ontwikkeling is ten koste gegaan van de verhalen, de moord op Willem van Oranje met een mooie schoolplaat erbij. Het historisch onderwijs dat wij tegenwoordig aanbieden, en waar dan het historisch besef aan moet worden ontleend, is veel abstracter geworden. Het verhaal is tegenwoordig een twijfelachtige zaak. Ze zijn a-historisch, al die mooie heldenverhalen. Terwijl ik aan de andere kant vind, dat we ze wel nodig hebben. Het hele NWO-programma is ook ontstaan uit een soort maatschappelijke noodzaak. Die prioriteitenprogramma's, waar grote bedragen in omgaan - in dit geval vier miljoen - worden niet zó maar in gang gezet. Kennelijk was er de behoefte in het kader van de Europese integratie en de

verdwijnde naties, opnieuw de geschiedenis van Nederland in Europese context te schrijven.

Noten:

1. Meerstemmige muziek uit de vijftiende en zestiende eeuw waarmee de Vlamingen wereldberoemd werden.
2. J.Th.M. Bank, *Het roemrijk vaderland. Cultureel nationalisme in Nederland in de 19e eeuw* (Den Haag 1990). Oratie ter gelegenheid van zijn benoeming tot hoogleraar Vaderlandse geschiedenis na 1500, 29 september 1989.
3. Jan Romein, *Op het breukvlak van twee eeuwen* (Leiden en Amsterdam 1967).
4. Aldus prof.mr. E. Dommering.
5. Jan en Annie Romein, *Erflaters van onze beschaving. Nederlandse gestalten uit zes eeuwen* (1938-1940).
6. Ander werk van Jan Bank:
Jan Bank, *Oorlogsverleden in Nederland* (Baarn 1983). Oratie ter gelegenheid van de benoeming tot hoogleraar Maatschappijgeschiedenis aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam in het bijzonder de overdracht van historische kennis via de massamedia, 27 oktober 1983; Jan Bank, *Katholieken en de Indonesische revolutie* (Baarn 1983); J. Bank en C. Vos, *Hendrikus Colijn antirevolutionair* (Houten 1987). Verder veel werken met betrekking tot de geschiedenis van de sociaal-democratie, onder andere de redactie van het *Jaarboek voor het democratisch socialisme* en Jan Bank, *Opkomst en ondergang van de Nederlandsche Volksbeweging* (Deventer 1978).